

Izid knjige so podprli /Mit Unterstützung von:

Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu
Fakultät für Kulturwissenschaften der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Celovec
Institut für Geschichte, Abteilung für Zeitgeschichte

Prevajalci / prevajalke, ÜbersetzerInnen:

Marjeta Domej: Wolfgang Neugebauer, Poldi Steurer
Augustin Malle: Božo Repe
Stefan Pinter: Marta Verginella
Borut Praper: Robert Knight
Nadja & Anton Schellander: Sandi Volk
Sonja Wakounig: Brigitte Entner, Tatjana Malle-Koncilia, Peter Pirker

Drava Verlag/Založba Drava
Klagenfurt–Wien / Celovec–Dunaj
9020 Klagenfurt/Celovec · Tarviser Straße 16
office@drava.at · www.drava.at

© Copyright 2011 Drava Verlag/Založba Drava
Gestaltung und Druck / Oblikovanje in tisk: Drava

ISBN 978-3-85435-650-9

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima
(Izd./Hg.)

Widerstand gegen Faschismus und Nationalsozialismus im Alpen-Adria-Raum

Odpor proti fašizmu in nacizmu v alpsko- jadranskem prostoru

INTERNATIONALE TAGUNG / MEDNARODNI POSVET

Klagenfurt/Celovec 24.–25. 2. 2011

Prireditelji / Veranstalter:

Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu /

Slovenisches wissenschaftliches Institut in Klagenfurt

Institut für Geschichte der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Celovec,

Abteilung für Zeitgeschichte

Robert Musil-Institut für Literaturforschung – Kärntner Literaturarchiv

Inhalt	
Vorwort	6
Marta Verginella Über das Vergessen und die Heuchelei	8
Poldi Steurer Überlegungen zum Widerstand der Südtiroler gegen Faschismus und Nationalsozialismus	23
Sandi Volk Slowenen und Kroaten in Italien und der Faschismus	37
Brigitte Entner Verortung des slowenischen Widerstandes in Kärnten	51
Augustin Malle Der Widerstand der Kärntner Slowenen im historischen Gedächtnis	65
Robert Knight A no-win situation? Gerald Sharp and British policy towards the Carinthian Slovenes 1945–1960	84
Peter Pirker Widerstand und Volksgemeinschaft im deutschsprachigen Teil Kärntens	97
Valentin Sima Das Peršman-Massaker in der Erinnerungspolitik und seine justizielle Untersuchung	117
Tatjana Malle-Koncilia Widerstandsforschung als Teil der Familiengeschichte	128
Thomas Ogris Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Südkärnten	139
Božo Repe Die Befreiungsfront des slowenischen Volkes	148
Wolfgang Neugebauer Der österreichische Widerstand 1938–1945	158
AutorInnen	322

Vsebina	
Predgovor	7
Marta Verginella Pozabe in sprenevedanja	177
Poldi Steurer Razmišljanja o odporu Južnih Tiroincev proti fašizmu in nacionalsocializmu	189
Sandi Volk Slovenci in Hrvati v Italiji in fašizem	200
Brigitte Entner Umestitev slovenskega odpora na Koroškem	212
Avguštin Malle Odpor koroških Slovencev v zgodovinskem spominu	225
Robert Knight Brezizhoden položaj? Gerald Sharp in britanska politika v zvezi s koroškimi Slovenci 1945–1960	240
Peter Pirker Odpor in narodna skupnost v nemškem predelu Koroške	253
Valentin Sima Pokol pri Peršmanu v politiki spominjanja in njegova sodnijska preiskava	270
Tatjana Malle-Koncilia Raziskovanje upora kot del družinske zgodovine	280
Tomaž Ogris Prisilno delo na južnem Koroškem	289
Božo Repe Osvobodilna fronta slovenskega naroda	297
Wolfgang Neugebauer Avstrijski odpor v letih 1938–1945	305
Avtorice in avtorji	324

Vorwort

Die Anregung zu dieser Tagung kam aus Sektoren der Zivilgesellschaft, die sich der Erinnerungskultur in Kärnten widmen. Es wurde zu Recht festgestellt, dass es bezüglich des antinazistischen Widerstandes in der Region nicht wenige weiße Flecken gibt. Sogar auf der Ebene der einfachen Faktographie gibt es über bestimmte Ereignisse oder Gruppen oder Einzelpersonen zwar ein rudimentäres Wissen, dieses ist aber (noch) nicht durch entsprechende Forschungen in teils noch ungesichteten bzw. nicht systematisch gesichteten Aktenbeständen auf eine möglichst breite Quellengrundlage gestellt. Einiges an Forschung ist teils in bisher kaum rezipierten (auch kleineren) Arbeiten versteckt, die an Universitäten und in außeruniversitären Zusammenhängen geleistet wurden.

Die Tagung setzt sich zum Ziel, bisher geleistete Forschungsarbeiten vorzustellen, zu bündeln und zu sichten und auf dieser Basis auch neue Impulse zu setzen. Dabei ist es wichtig, die nationalen und internationalen Rahmenbedingungen für den Widerstand im Auge zu behalten und der Komplexität der breiteren Region Alpen-Adria gerecht zu werden, in welcher vor und während des Zweiten Weltkrieges, aber auch nach diesem, verschiedene Nationalismen und ideologische Systeme ihre Wirkungen entfaltet haben.

Eingeladen wurden ReferentInnen aus Italien, Slowenien, Österreich und Großbritannien. Gleichzeitig wurde eine in Slowenien bereits übliche Vorgangsweise gewählt: Die ReferentInnen wurden gebeten, ihre Beiträge bereits vorab zu liefern, um den Tagungsband schon zur Tagung vorlegen zu können. Die Beiträge wurden ins Deutsche bzw. Slowenische übersetzt. Das Herausgeberteam möchte sich in diesem Zusammenhang bei den ReferentInnen sowie den ÜbersetzerInnen und in ganz besonderer Weise beim Verlag und der Druckerei Drava bedanken, die es – zum Teil unter großem Zeitdruck – ermöglicht haben, dieses Ziel zu verwirklichen.

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima

Predgovor

Pobuda za posvet je prišla iz delov civilne družbe, ki se ukvarjajo s kulturo spominjanja na Koroškem. Upravičeno je bilo rečeno, da glede na protinacistični odpor v regiji obstaja kar nekaj belih lis. Celotna ravnina osnovne faktografije obstoji o določenih dogodkih ali skupinah ali posameznikih le rudimentarno védenje, ki pa (še) ni postavljeno na kar se da široko podlago virov, ki jih doslej razkovalci in raziskovalke še niso oz. še niso sistematično pregledali. Nekaj rezultatov raziskovanja je skritih v (tudi manjših) doslej komaj recipiranih študijah, ki so bile opravljene na univerzah ali pa zunaj univerz.

Posvet ima namen, da predstavi nekatere doslej opravljene raziskave (tudi tipa work-in-progress), jih združi in prerešeta ter na tej podlagi da nove impulze za raziskovanje tematike. Ob tem je važno imeti pred očmi državne in mednarodne okvire odpora in najti ustrezen pristop do večplastnosti problema v širši alpsko-jadranski regiji, v kateri so za časa druge svetovne in tudi po njej razvijali svoje vplive in se prepletali različni nacionalizmi in ideološki sistemi.

Vabljeni so bili predavatelji in predavateljice iz Italije, Slovenije, Avstrije in Velike Britanije. Ravnali smo se po smernicah, ki so običajne v Sloveniji. Referente in referentke smo prosili, da svoje prispevke za zbornik pripravijo že do samega posveta. Prispevke smo prevedli v nemščino odtosno v slovenščino. Izdajatelj se zahvaljuje vsem referentom in referentkam, prevajalcem in prevajalkam, še posebej pa založbi in tiskarni Drava, ki so – deloma pod hudo časovno stisko – omogočili, da smo uresničili namen.

Brigitte Entner, Augustin Malle, Valentin Sima

Brigitte Entner

Umestitev slovenskega odpora na Koroškem

Na naše mišljenje o uporuh koroških Slovencev in Slovenk močno vpliva predstava o oboroženem boju partizanov in partizank in zato ni brez klišejev in predsodkov. Tako so na primer med slovenskogovorečim prebivalstvom širili heroičnen in idealističen pogled nanj¹. Med nemškogovorečimi, v njihovih medijih in v deželnem zgodovinopisju pa so pojem »partizan« skoraj refleksno povezovali s tako imenovanimi odvedenci maja leta 1945 na Koroškem, z morebitnimi partizanskimi grozodejstvi ter ga na ta način kriminalizirali, kar se deloma dogaja še danes². Tu in tam so delež partizanskega boja celo omalovaževali, ga interpretirali kot protiavstrijskega in sploh od zunaj organiziranega in vsiljenega koroškemu prebivalstvu.³ V obeh primerih so ustvarjali mite, ki so podpirali identiteto in funkcije različnih skupnosti. V Sloveniji, respektivno Jugoslaviji, je partizanski mit dobil poleg tega še funkcijo legitimiranja oblasti. Na Koroškem pa je kriminaliziranje upora koroških Slovencev in Slovenk služilo za pretvezo, da niso izpolnili oz. do kraja izpolnili mednarodno zapisanih zakonov o zaščiti manjšin, kakršen je na primer člen 7 državne pogodbe iz leta 1955, ali pa so, kot v primeru obveznega dvojezičnega šolstva⁴, vpeljanega poleti 1945, torpedirali pospeševalne ukrepe za manjšino⁵. Na oblikovanje teh različnih predstav v stališčih je bistveno vplivalo, kako so prebivalci doživljali konec vojne: kot osvoboditev ali kot propad.

V obeh primerih se predstava o uporuh koroških Slovencev in Slovenk omejuje na oborožen odpor. Tako izključujoče gledanje – ki so ga deloma prevzeli

- 1 Gl. m. dr. Barbara N. Wiesinger, *Partisaninnen. Widerstand in Jugoslawien (1941–1945)* (L'Homme Schriften 17), Wien–Köln–Weimar 2008; Mirko Messner, *Die Befreier. Zur Konstruktion des Bildes der Partisanen und Partisaninnen in der slowenisch-kärntnerischen Öffentlichkeit*, v: Florian Wenninger / Paul Dvořak / Katharina Kuffner (izd.), *Geschichte macht Herrschaft. Zur Politik mit dem Vergangenen (Studien zur politischen Wirklichkeit 17)*, Wien 2007, 275–299.
- 2 Gl. k temu Brigitte Entner, »Feinde Kärntens«. *Zur Konstruktion des Bildes der PartisanInnen in der (Deutsch-)Kärntner Öffentlichkeit*, v: Wenninger et al. 2007 (kot op. 1), 259–274. Problematičen je na primer tudi prikaz partizanskega upora pri Ernstu Hanischu v njegovem standardnem delu o avstrijski sodobni zgodovini. Tam navaja igre hudo travmatiziranih slovenskih otrok, ki so jih bili Nemci izgnali, nereflektirano kot dokaz za brutalnost slovenske družbe. Ernst Hanisch, *Österreichische Geschichte 1890–1990. Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 1994, 392–394.
- 3 Gl. m. dr. Wilhelm Wadl, *Das Jahr 1945 in Kärnten. Ein Überblick*, Klagenfurt 1985, 13–15.
- 4 Gl. k temu Brigitte Entner, *Von Ortstafeln und anderen Zweisprachigkeiten – Oder: Die versuchte Konstruktion eines ›deutschen‹ Kärnten*, v: *Razprave in gradivo. Treatises and Documents*, 47 (2005), Ljubljana, 88–101.
- 5 *Volkszeitung*, 16. 12. 1947, str. 1 (Südkärnten ruft nach den Verschleppten. Die heimat-treue Bevölkerung pocht auf ihr Naturrecht [Južna Koroška kliče odvedence. Domovini zvesto prebivalstvo se sklicuje na svojo naravno pravico]).

celo akterji sami – pa pušča mnoge aspekte odpora koroških Slovencev in Slovenk v nemar. Tako dojetje konsekventno sledi še vedno običajni hierarhizaciji upora, ki ima oborožen oz. vojaški odpor za tistega »bistvenega«, »pravega«. Šele za njim rangira politični in čisto nazadnje civilni opor, ki ga čisto niti ne priznavajo za opor. Dejanja, ki so služila reševanju življenj preganjanih ali vsaj lajšanju preživetja, so v zgodovino pisju ter v ustnem izročilu, če so jih sploh tematizirali, povečini marginalizirali⁶ kot »podporo«, čeprav so jih nacistične oblasti štejele za veleizdajalske akcije ali izdajo dežele s hudimi kaznimi, ki so aktiviste in aktivistke često stale življenje.

Vzroki za tako ozko gledanje so različni. Iskati jih je treba med drugim v političnih odločitvah ter v zgodnjem raziskovanju odpora. Prva znanstvena dela o odporu proti nacionalsocialistični državi so se v nemškogovorečem prostoru osredotočala na atentat 20. julija 1944. Posledično je ta dogodek paradigmatično oblikoval način pojmovanja odpora⁷. V znanosti so ga zožili na oboroženo, vojaško opozicijo in kvečjemu še na partizansko borbo. V zgodnjem raziskovanju pa odporu koroških Slovencev in Slovenk niso prisojali tistega pomena, ki ga v resnici ima. Na Koroškem je vprašanje o njegovem pomenu kmalu zamenjalo vprašanje po usmerjenosti. Je bil to res boj za »svobodno Avstrijo« ali pa vendarle boj za priključitev komunistični Jugoslaviji, kakor je sugerirala potujoča razstava koroškega deželne arhiva, katero je dal v nalog tedanji deželni glavar v svoji funkciji predsednika deželne šolskega sveta⁸. Znanstveno ukvarjanje s to tematiko je bilo očitno izven Koroške kočljiva zadeva. Bilo je nekaj izjem, naj spomnim na primer na študijo vojaškega zgodovinarja Josefa Rauscha⁹, ki jo je prepustil slovenskim zgodovinarjem. Često utemeljujejo to s problemi zaradi jezika.¹⁰ V bistvo zadene bolj poantirana ugotovitev Karla Stadlerja iz leta 1966:¹¹

6 Ingrid Strobl, *Das Spannungsfeld zwischen bewaffnetem und zivilem Widerstand. Die Rettung von jüdischen Kindern und Jugendlichen in Frankreich*, v: Andreas Baumgartner / Isabella Girstmair / Verena Kaselitz (izd.), *Wer widerstand? Who resisted? Biografien von WiderstandskämpferInnen aus ganz Europa im KZ-Mauthausen und Beiträge zum internationalen Symposium 2008*, Wien 2008, 75–85, 75.

7 To velja tudi za Avstrijo. Tako je prvi ordinarij za sodobno zgodovino na Dunaju objavil študijo o vojaškem odporu: Ludwig Jedlicka, *Der 20. Juli 1944 in Österreich*, Wien–München 1965.

8 *Die Partisanen in Kärnten. Kämpfer gegen den Faschismus. Kämpfer für ...? Eine Ausstellung des Kärntner Landesarchivs*. Katalog. Uredila Wilhelm Wadl / Alfred Ogris, Klagenfurt 2003.

9 Josef Rausch, *Der Partisanenkampf in Kärnten im Zweiten Weltkrieg* (Militärhistorische Schriftenreihe 39/40), Wien 1979.

10 Gl. npr. Herlinde Roth, *Beiträge zum Widerstand gegen das NS-Regime in Kärnten. 1938–1945*, Wien (filoz. disertacija) 1985. Rothova je raziskovala izključno meščanski in komunistični upor na Koroškem. Sicer je opozorila na stike s partizanskimi skupinami znotraj NOB, natančneje pa je opisala izključno skupino pod Dobračem, ki je bila medsebojno v ohlapnih stikih (tim. »Schütt-Partisanen«).

11 Karl Stadler, *Österreich 1938–1945 im Spiegel der NS-Akten*, Wien–München 1966, 327. Poudarki v originalu.

»Celotna problematika partizanske borbe na jugu Avstrije še vedno ni deležna tiste pozornosti, ki bi jo zaslužila. Seveda je ta problem večplasten in deloma vodi v nacionalna vprašanja (kot npr. nekdanje jugoslovanske teritorialne zahteve do Avstrije), ali pa povzroča svetovnonazorske konflikte (ker so vojaške sile pod komunističnim vodstvom operirale na poudarjeno katoliškem ozemlju) [...] Zgodovinsko gledano pa so bili partizani zavezniki avstrijskega odpora in so iz tega razloga možje iz vseh taborov, od katolikov do socialistov in komunistov, vzdrževali stike tako z Jugoslovani kot tudi z avstrijskimi Slovenci. Nacionalsocialisti niso delali kaj dosti razlik in tako so se morali Avstrijci slovenskega pokolenja čutiti močno povezane s svojimi rojaki onstran meje; okoliščina, ki sta jo krepila tudi priključitev jugoslovanskih ozemelj k velikonemškemu rajhu ter masovno izseljevanje in preseljevanje. Redki dokumenti, ki jih poznamo, se ne ozirajo na stare meje in obravnavajo ozemlje kot celoto.«

Zgodovinski pogled na oboroženo, vojaško opozicijo so v Avstriji v kasnih 1950ih letih, po podpisu državne pogodbe, zamenjali s strankarsko-političnimi znanstvenimi interesi. Naj opozorim na dela Otta Moldna, Marie Szeczi / Karla Stadlerja ali pa Hermanna Mitteräckerja, ki so izšla okoli leta 1960.¹² Karl Stadler je za Avstrijo formuliral širšo definicijo odpora, ki je tudi osnova za delo Dokumentacijskega arhiva avstrijskega odporništv (DÖW), ustanovljenega leta 1963. Po tej definiciji je treba »vsakršno opozicijo v tretjem rajhu šteti za odporniško dejanje – četudi gre za posamezne poskuse, da bi kdo ostal pošten.«¹³ Razširitev pojmovanja odpora na področje vsakdanjika ter aktivnosti posameznikov so privedle do obširnih znanstveno-teoretskih diskusij, ki se nadaljujejo pravzaprav do danes.¹⁴ V diskusijah o pojmi kot *resistenca*¹⁵ ali *disens* so se odprli novi vidiki in se postavila nova vprašanja.¹⁶ Zgodovino od-

12 Otto Molden, *Der Ruf des Gewissens. Der österreichische Freiheitskampf 1938–1945*, Wien–München 1958; Maria Szecsi und Karl Stadler, *Die NS-Justiz in Österreich und ihre Opfer*, Wien–München 1962; Hermann Mitteräcker, *Kampf und Opfer für Österreich. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Widerstandes 1938–1945*, Wien 1963.

13 Stadler 1966 (kot op. 11), 12.

14 Gl. Martin Broszat et al. (izd.), *Bayern in der NS-Zeit IV. Herrschaft und Gesellschaft im Konflikt*, München–Wien 1981; Gerhard Botz, *Methoden- und Theorieprobleme der historischen Widerstandsforschung*, v: Helmut Konrad / Wolfgang Neugebauer (izd.), *Arbeiterbewegung – Faschismus – Nationalbewusstsein*, Wien 1983, 137–152; Ian Kershaw, »Widerstand ohne Volk?« *Dissens und Widerstand im Dritten Reich*, v: Jürgen Schmädeke / Peter Steinbach (izd.), *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Die deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler*, München–Zürich 1994, 779–798.

15 Martin Broszat je razumel pojem *resistence* v smislu »učinkovite obrambe, omejitve, zaježitve nacionalsocialistične oblasti ali njenih namenov, vseeno, iz kakšnih motivov, njenih interesov in sil.« – Martin Broszat / Elke Fröhlich, *Gesellschaftsgeschichte des Widerstands*, v: *Alltag und Widerstand. Bayern im Nationalsozialismus*, München 1987, 11–74, 49.

16 Martina Gugglberger, »Das hätte ich nicht gekonnt: nichts tun.« *Widerstand und Verfolgung von Frauen am Beispiel des Reichsgaues Oberdonau*, v: Johanna Geh-

pora so sukcesivno umestili v socialno in družbeno zgodovino. V tem razvoju so nastali deloma novi impulzi za raziskovanje odpora koroških Slovencev in Slovenk. Medtem ko je zgodovinar Josef Rausch leta 1979 še natančno raziskoval bojno moč partizanov ter enot, proti katerim so se borili, njihove izmenične akcije in število žrtev, pa je od 1980ih let dalje kontinuirano v ospredje vprašanje, kako je bilo mogoče, da so se oborožene enote na sovražnem ozemlju lahko tako dolgo obdržale. Kako so organizirali vsakdanjik, ko ni bilo borbe? Kdo jih je podpiral z materialnimi dobrinami kot so orožje, municija, sanitetni material, obleka, živila, pa tudi z informacijami? Kod so se lahko v sili poskripli? Kdo je vzdrževal to infrastrukturo? Idejo o tem, koliko višje je moralo biti število podpornikov, je dala leta 1965 Magdalena Olipitz v nekem intervjuju za DÖW. Magdalena Olipitz se je tako kot njen mož ognila grozeče aretacije z begom »v hosto«. Neposredno za tem je tudi njen sin, ki je bil prišel na dopust iz vojske, dezertiral in šel v partizane. Skupina, kateri se je priključil, je štela občasno 9 oseb. Gospa Olipitz je naštela 25 oseb, ki so jih podpirale, največ od njih je bilo žensk, katerih imena je poznala. Sama je za skupino do svoje obolevnosti in aretacije povečini kuhala in prala.¹⁷

Kljub razširitvi vprašalnika pa je ostal odpor v okviru partizanskega boja še naprej osrednji del raziskav. Čim dlje so se nova znanstvena vprašanja oddaljevala od vojaških spopadov, ki so znotraj odpora, organiziranega v NOB relativno dobro dokumentirani¹⁸, tem bolj težavno je postajalo najti odgovore z viri na odgovarjajoča nova vprašanja. Ravnanje v odporu je moralo biti organizirano tako, da je ostalo čim manj sledov. Zapiski so bili lahko smrtno nevarni. Treba je bilo najti nove vire in nove metode. V 1980ih letih se je odprla možnost oral history. V pogovorih s časovnimi pričami so se odpirala vedno nova vprašanja in novi protagonisti so prihajali v ospredje. To so bile predvsem ženske, nato še mladostniki in otroci. Oni so bili tisti, ki so živeli v legalnosti in ki so bistveno doprinesli k vzdrževanju infrastrukture enot v borbi. Predvsem nova znanost o ženskih vprašanjih z njenim feminističnim nastavkom se je intenzivno ukvarjala z žensko platjo odpora. A tudi tu je bil pogled usmerjen sprva na junakinje v oboroženem odporu, kakor je kasneje samokritično pripomnila Ingrid Strobl.¹⁹ Tako je Stroblova na primer za svojo knjigo »Sag nie, du gehst den letzten Weg« (Ne reci nikoli, da greš na poslednjo pot) naredila izčrpen intervju z nekoč oboroženo borko Ivano Sadolšek – Zalo.²⁰ Zali je na pustolovski način uspel pobeg, čeprav je bila strogo zastražena. Ta ponovno zožen pogled je treba razumeti v okviru zgodovine ženskega gibanja v 1970ih letih. Treba je bilo najti vzornice za emancipatorična dejanja in tako so bile predvsem junaki-

macher / Gabriella Hauch (izd.), *Frauen- und Geschlechtergeschichte des Nationalsozialismus. Fragestellungen, Perspektiven, neue Forschungen*, Innsbruck–Wien–Bozen 2007, 152–168, 153–154.

17 DÖW 2525, Pogovor Tilly Marek z Magdaleno Olipitz junija 1965.

18 Glej na primer široko edicijo dokumentov: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, VI/1–19, Beograd 1952 itd.

19 Strobl 2008 (kot op. 6), 75.

20 Ingrid Strobl, »Sag nie, du gehst den letzten Weg.« *Frauen im bewaffneten Widerstand gegen Faschismus und deutsche Besatzung*. Frankfurt am Main 1989, 74–104.

nje, ki so bile tema raziskav. Ženske, ki so – odgovarjajoč svoji družbeni vlogi – oskrbovale odporne in na ta način omogočile vzdrževano infrastrukturo, niso mogle posebljati te vzorne funkcije, tako je mislila Stroblova in ne le ona. Kljub temu je uspelo premagati doslej veljavno mišljenje, da je odpor, posebej še vojaški odpor, skorajda izključno moško dominirana sfera.²¹ Prvi širši vpogled v vsakdanjik odpora koroških Slovencev in Slovenk je ponudila knjiga, ki je izšla leta 1990 najprej v nemščini, potem pa leta 1991 še v slovenščini »Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen / Po sledovih«. ²² Poleg od 1980ih let dalje aktivno generiranih virov časovnih prič obstaja bogat fundus poročil nekdanjih aktivistov in aktivistk, toda v slovenskem jeziku. Objavljena so bila deloma v zbornikih, časopisih in koledarjih.²³

Poleg intervjujev so od 1990ih let naprej – tudi ob delu avstrijske komisije zgodovinarjev²⁴ – novi dostopi do virov odprli nove poglede na odpor: to so akti nacionalsocialističnih oblasti o preganjancih. Četudi lahko iz teh aktov, v kolikor sploh še obstajajo, zaobjamemo le tiste primere, ki so bili odkriti in zasledovani, se je pokazalo, da se bo treba posloviti od predstave o odporu koroških Slovencev in Slovenk, zreduciranem na organiziranost v OF. To potrjujejo tudi akti iz sklada za žrtve Republike Avstrije, ki so postali dostopni.²⁵

Toda: kdo so koroške Slovenke in Slovenci? Nobena članstva in nobeni zunanji znaki jih ne označujejo. Od druge polovice 19. stoletja dalje so bila redna štetja prebivalstva. Rezultati le-teh pa ne zrcalijo resničnih položajev pogovornega jezika. Često so zaradi političnih razmer in pod vplivom socialno-psihološkega pritiska izmaličeni. Koroški Slovenci in Slovenke živijo in so živeli pretežno na področju, ki zavzema politične okraje Velikovca, Celovca-dežele ter Beljaka-dežele. Štetje prebivalstva leta 1890 navaja, da je 25 odstotkov celotnega koroškega prebivalstva oz 84.667 oseb uporabljalo slovenščino kot pogovorni jezik. Leta 1923 jih je bilo po uradni statistiki le še 37.292 ali 10,1 odstotka. Tedanji socialdemokrat Florian Gröger je leta 1922 poročal dunajskim centralnim ustanovam o pribl. 65.000 Slovencih, prav tako socialdemokrat in strankin tajnik Anton Falle

21 Gugglberger 2007 (kot op. 16), 152–153.

22 Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen. Izd. Dokumentacijski arhiv avstrijskega odporništv / Klub Prežihov Voranc / Institut za proučevanje prostora Alpe-Jadran, Wien 1990; slovenska izdaja: Po sledovih ... Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945. Izdala Slovenska prosvetna zveza, Celovec 1991.

23 Gl. m. dr. Koroški koledar; Koroška v borbi. Izd. Zveza bivših partizanov slovenske Koroške, Celovec 1951; nadalje v Sloveniji objavljene zbornike: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju. Zbornik dokumentov, člankov in spominov, zv. 1 in 2, Ljubljana 1970; o bogati spominski literaturi gl. tudi prispevek Avgušтина Malleja.

24 Augustin Malle u.a., Vermögenszug, Rückstellungen und Entschädigung am Beispiel von Angehörigen der slowenischen Minderheit und ihrer Verbände und Organisationen (Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Vermögenszug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich 23/1), Wien–München 2004.

25 Malle et al. 2004 (kot op. 24), 231–329; Heidi Wilscher, Politichno preganjanje koroških Slovencev v nacizmu / Die politische Verfolgung der Kärntner Slowenen durch das NS-Regime, v: Avguštin Malle (ur.), Pregon koroških Slovencev / Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. 1942 · 2002, Klagenfurt/Celovec 2002, 75–86 in 197–212.

pa je leta 1926 ocenil število koroških prebivalcev, »ki se poslužujejo slovenskega pogovornega jezika«, celo nad 80.000. Leta 1939, ko so spraševali po maternem jeziku in narodnostni pripadnosti, se je k slovenski narodnosti priznalo 7.715 oseb, 43.179 pa je navedlo slovenščino kot svoj materni jezikl. Če si ogledamo neko drugo statistiko, so razmerja videti nekoliko drugačna kot rezultati ljudskega štetja: leta 1938 je samo 10 odstotkov prvošolcev na jezikovno mešanem ozemlju navedlo nemščino za svoj materni jezik.²⁶ Iz aktov o preganjancih je razvidno, da je tedaj generacija 40-letnikov in starejših komajda obvladala nemščino.

Kot pravi Wolfgang Neugebauer, je bil antifašistični odpor koroških Slovenk in Slovencev najbolj učinkovit, s trajanjem skozi skoraj tri leta tudi najdaljši in vojaško najpomembnejši odpor na avstrijskih tleh.²⁷ Ta ugotovitev se zdi nenavadna, če si ogledamo zgodovino koroških Slovencev in Slovenk do tik po tako imenovanem anšlusu. Pripravljenost do rebeliranja in do živetelega odpora jim ni bila ravno položena v zibelko.²⁸ Pretežen del koroških Slovencev in Slovenk je bil politično tradicionalno katoliško usmerjen. Poslušnost do države je ostala, kljub vsem zapostavljanjem in asimilacijskim ukrepom v dobi med obema vojnama, osnovno načelo koroških Slovencev in Slovenk. Tako so zastopniki koroških Slovencev in Slovenk takoj po anšlusu marca 1938 izrekli novim oblastnikom svojo lojalnost. To je bil poskus, da bi si z lojalnostjo zagotovili preživetje kot narodna skupnost. Sledila pa je politika, ki se je sistematsko usmerila v izničenje etnične skupnosti. Do napada na Jugoslavijo aprila leta 1941 so zunanjepolitični pomisleki pomirjevalno vplivali na nacionalsocialistično raznorodovalno politiko. Prvi ukrepi so bili prepoved slovenskega jezika na javnem prostoru (uradi, institucije, šole in otroški vrtci), šikane, ovire in diskriminacija na kulturnem in gospodarskem področju ter premestitev vodilnih Slovencev in Slovenk z mešano jezikovnega področja. Tako so premestili na primer predsednika Slovenske prosvetne zveze in učitelja na gimnaziji Joška Tischlerja marca leta 1939 na Predarlško. Nekaj posameznikov iz intelektualne elite, novinarje, funkcionarje ali duhovnike, naj imenujem tu Vinka Poljanca, duhovnika, nekdanjega deželnega poslanca Koroške slovenske stranke ter poslanca v koroški Kmetijski zbornici, ali pa Rada Wuteja, tajnika Slovenske prosvetne zveze in novinarja »Koroškega Slovenca«, ter narodnopolitično

26 Valentin Sima, *Vor hundert Jahren sprach jede Vierte / jeder Vierte Slowenisch, heute spricht jede Vierzigste / jeder Vierzigste in Kärnten Slowenisch*, v: Martin Hitz / Karl Stuhlpfarrer (izd.), *Grenzfall Kärnten. Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Klagenfurt–Wien–Ljubljana–Sarajevo* 2006, 11–13; Karl Stuhlpfarrer, *Artikel 7 – Angebot und Nachfrage*, v: prav tam, 23–40.

27 Wolfgang Neugebauer, *Zur Bedeutung des slowenischen Widerstandes in Kärnten*, v: *Spurensuche* 1990 (kot op. 22), 7–8, 7.

28 Prim. Valentin Sima, *Gewalt und Widerstand 1941–1945*, v: Andreas Moritsch (izd.), *Kärntner Slovenen – Koroški Slovenci 1900–2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts (Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 7)*, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien 2000, 263–280, 270–271; slovenska verzija Valentin Sima, *Nasilje in odpor 1941 do 1945*, v: Andreas Moritsch (izd.), *Koroški Slovenci 1900–2000. Bilanca 20. stoletja (Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 8)*, Celovec–Ljubljana–Dunaj 2000/2001, 179–197, 190.

dejavna Šimna Martinjaka in Franca Aichholzerja, ki so jih zaprli in razen Poljanca odvedli v koncentracijska taborišča. V prvih dveh letih so bili prizadeti predvsem tisti, ki so bili znani že avstrofašističnim oblastem kot komunisti, na primer brata Švarc Andrej in Pankracij iz Plaznice, ki so ju zaprli že maja 1938 in deportirali v koncentracijsko taborišče. Nobeden od njiju, tako kot tudi njun kasneje zaprti brat Jože, se ni več vrnil.

V tem zgodnjem obdobju je bil odpor le posamezen in običajno le individualno dejanje. Določeno obliko organiziranega odpora zaznamo posamezno že ob glasovanju 10. aprila 1938. V sodnih okrajih Pliberk in Železna Kapla je bil signifikanten delež glasov z »NE«. To so bili predvsem komunistično orientirani delavci in delavke, ki so si, povezani v starih političnih omrežjih, upali upreti se propagandističnemu pritisku oblastnikov, pa tudi slovenskih funkcionarjev.²⁹ Komunisti in komunistke so kljub represiji skušali nadaljevati s svojim ilegalnim delovanjem. Koroški Slovenci in Slovenke so bili aktivni na primer v mreži, ki jo je ustvarilo deželno komunistično vodstvo okoli Kiliana Schaußa in Huberta Knesa, ali pa so zbirali sredstva in darovali za »Rdečo pomoč«. Drugi so spet agirali samostojno, individualno, in so skušali politično senzibilizirati svojo okolico. Te agitacije je nacionalsocialistični režim zasledoval kot veleizdajo.

Važna postojanka odporniškega gibanja v tem zgodnjem času sta bila Karl Lepuschitz in Gregor Gabriel iz okolice Podrožce. Področca je obmejna železniška postaja med Slovenijo in Avstrijo, tedaj med Jugoslavijo in nemškim rajhom. Ta dva kmeta sta imela veze tako z odporniškimi železničarji kot tudi z organiziranim odporom KP, po drugi strani pa sta imela stike s pretežno meščansko odporniško organizacijo primorskih Slovencev in Slovenk v fašistični Italiji in Jugoslaviji, s TIGRom (=Trst, Istra, Gorica, Reka). Preko britanskih Intelligence Service in Secret Service je TIGR med drugim dobival orožje in eksplozivo. V kooperaciji s slovenskimi, pa tudi nemškogovorečimi akterji je TIGR izvedel spomladi leta 1940 štiri sabotažne akcije na južni železnici pri Judenburgu in pri Trbižu. V tej zadevi so zaprli 33 oseb in jih obtožili veleizdaje, poškodovanja vojaškega materiala in posedovanja eksploziva. Skupno so izrekli šest smrtnih obsodb in številne daljše zaporne kazni. Nekdanjega socialdemokratskega župana iz Marije na Zilji, Antona Trudra, so oprostili obtožbe, gestapo pa ga je ponovno zaprl in ga nato poslal v KZ Mauthausen, kjer je umrl. Na smrt obsojeni so bili m. dr. koroški Slovenci Martin Čemernjak, Franc Knes ter Konrad Lipusch.³⁰ Mladi Franc Melcher, ki je bil obsojen na 6 let zapora, je umrl takoj po izrečeni obsodbi za posledicami mučenja.³¹

²⁹ Wilhelm Wadl, »Volksbefragung«, nationalsozialistische Machtergreifung, Anschluss und »Volksabstimmung« in Kärnten, v: Wilhelm Wadl / Alfred Ogris, Das Jahr 1938 in Kärnten und seine Vorgeschichte. Ereignisse – Dokumente – Bilder, Klagenfurt 1988, 41–87, 86; gl. v tej knjigi tudi del z dokumenti.

³⁰ Tone Ferenc, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Ljubljana 1977; Wilscher 2002 (kot op. 25), 199 n.; Peter Pirker, Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938–1940, Klagenfurt–Wien 2010.

³¹ Hans Haider, Nationalsozialismus in Villach, Klagenfurt–Wien 2008 (3., dopolnjena izdaja), 21.

Aprila leta 1942 je bil v tekstilni tovarni Moro v Vetrinju obsežen val aretacij med slovenskogovorečimi delavci in delavkami iz Koroške in Jugoslavije. Imeli so aktivno odporniško celico, nekateri med njimi so bili znani kot nekdanji socialdemokratski aktivisti. Glavnega obtoženca Karla Peternelja iz Slovenije so zaradi podpore sovražniku in veleizdaje obsodili na smrt, izrekli pa so tudi številne zaporne kazni od enega leta do petih let zaradi poslušanja inozemskih radijskih oddajnikov.³²

Prestopke zoper »odredbo o izrednih ukrepih o radiu« ali zoper »zakon proti zahrbtnim napadom na stranko in državo ter za varnost strankarskih uniform«, tako imenovani zakon zoper zahrbtnost, je zaznati že relativno zgodaj kot individualno opozicijsko dejanje.

Do aretacij je prihajalo tudi zaradi kontaktov ali intimnih odnosov z vojnimi ujetniki ter s prisilnimi ali inozemskimi civilnimi delavci. V poročilih žandarmerije so bile predvsem v letih 1940/41 često pritožbe, da kmečko prebivalstvo ne ve, kako ravnati z dodeljenimi prisilnimi delavci in delavkami ter vojnimi ujetniki.³³ Pogosto pa naletimo od začetka vojne tudi na primere, da se je kdo umaknil vpoklicu v nemško vojsko, pa tudi na dezertiranje. Samo iz občine Sele, ki je štela pičlih 1000 prebivalcev, je do začetka leta 1943 dvajset mož dezertiralo ali pa ušlo pred vpoklicem. Šli so čez zeleno mejo v Slovenijo. Po napadu na Jugoslavijo aprila leta 1941 so morali ponovno bežati. Nekateri so šli v ilegalo že v Sloveniji, drugi pa so se vrnili v svoje domače vasi, kjer so se skrivali po gozdovih. V literaturi jih imenujejo »zeleni kader«. Organizirani niso bili in mnogi so se sčasoma pridružili partizanom. V svojih bunkerjih so bili odvisni od podpore sorodnikov, ki so jih oskrbovali z živili in informacijami. Taka sorodniška pomoč je bila kazniva. Najkasneje od jeseni leta 1942 je bila ta oblika družinske podpore kot »izdaja dežele in podpora sovražniku« strogo sankcionirana.³⁴

Vojaško službo je iz verskih vzrokov na primer zavrnil mladi duhovnik Anton Kutej. Deportirali so ga v Dachau in v taborišču je izgubil življenje. Prav tako iz verskih vzrokov so zavračali vojaško službo trije sinovi Franca Wolfahrt s Kostanj. On naj bi jih pregovoril o nasprotnem, a nato so ga poslali v Auschwitz, kjer je umrl. Franc Wolfahrt in njegova družina so bili Jehove priče.³⁵ Max Sucher iz Škofič je pozno jeseni leta 1944 prav tako zavrnil vpoklic v volkssturm kot tudi Matthäus Tischler iz Vrbe januarja 1945. Oba so poslali

32 Malle et al. 2004 (kot op. 24), 234 n.

33 Archiv Slovenski znanstveni inštitut (ASZI), Lageberichte der Gendarmerie, 1940–1944.

34 Brigitte Entner / Heidi Wilscher, »Sämtlich Slovenen!«. Kärntner SlowenInnen zwischen Entrechtung und Diskriminierung, v: Verena Pawlowsky / Harald Wendelin (izd.), *Ausgeschlossen und entrechtet (Raub und Rückgabe Österreich von 1938 bis heute 4)*, Wien 2006, 54–76. Leta 2010 so objavili dnevnik pripadnika »zelenega kadra«, ki dobro posreduje težko življenje v bunkerju. Gre za prevod, ki so ga opravile nacistične oblasti v sodnem procesu proti avtorju: Thomas Olip, *Wie ein im Käfig eingesperrter Vogel. Das Tagebuch des Thomas Olip*. Izd. Wilhelm Baum, Klagenfurt–Wien 2010.

35 Haider 2008 (kot op. 31), 41.

v Dachau in nista se več vrnila. Ničesar ne vemo o njunih motivih, Sucher je bil znan kot socialist, Tischler pa je bil član NSDAP. Vsem je skupno, da nihče ni hotel vzeti orožja v roke, tudi ne na strani partizanov. V nobenem od teh navedenih primerov ni bilo kazenskega postopka po § 5 »Kriegssonderstrafverordnung« [posebna vojna kazenska odredba] (razkrajanje obrambne moči) pred sodiščem, obtožence so odvedli naravnost v KZ. Brata Jelen pa je posebno sodišče v Celovcu obsodilo na 10 let ječe zaradi pobega pred vpoklicem.³⁶ Tudi Franc Samonig je bil Jehovina priča in je 1941 zavrnil služenje vojske. Rahjovsko vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt. 17. septembra 1941 je bil justificiran.³⁷

Z napadom na Jugoslavijo je odpadla tudi uradna navidezna zadržanost nacionalsocialističnih oblastnikov. V tistih aprilskih dneh so pozaprli skoraj vse slovenske duhovnike in številne funkcionarje slovenskih zvez in organizacij. Vsega skupaj so zasledovali, kakor je ugotovil Avguštín Malle, 62 slovenskih duhovnikov, sedem jih ni preživelo zapora oz. internacije v taboriščih.³⁸ Istočasno so prepovedali delovanje slovenskih društev, zaplenili so njihovo premoženje, prepovedali slovenski tednik in razbili uspešno slovensko združništvo. Brutalen višek te represijske politike je bil navsezadnje v aprilu leta 1942. V zgodnjih jutranjih urah 14. aprila so začeli s prisilnim izseljevanjem slovenskogovorečih družin, kar so pripravljali že dlje časa in kar se je dogajalo s podporo vsakokratnega krajevnega trikotnika (župan, vodja kmetov in vodja krajevne stranke). Z njihovih kmetij in domov so izgnali skupno več kot 220 družin s 1.075 osebami, polovica jih je bila otrok in mladostnikov. Po intervencijah so potem izgnali v posebna taborišča v nemškem rajhu 917 oseb. Tam so dela sposobni moški in ženske morali na prisilno delo, otrokom pa je bila prepovedana kvalificirana izobrazba. Čeprav so ljudi razlastili brez odškodnine in jih kriminalizirali kot »sovražnike naroda in države«, so vojaško sposobne moške vpoklicali v vojsko celo iz taborišč.³⁹

Tako imenovano izseljevanje so narodno zavedni Slovenci in Slovenke razumeli kot travmatično cezuro in postavili so pod vprašaj – končno – dogmo o brezpogojni lojalnosti do države. Mnogim je postalo jasno, da so lahko naslednji na vrsti samo zato, ker so Slovenci ali Slovenke. Predvsem med katoliško orientiranimi, ki so sebe videli kot nepolitično večino koroških Slovencev, je rasla pripravljenost do aktivnega odpornišva. Ta mentalni preobrat so pospeševali tudi uspehi vojaškega in odporniškega gibanja Osvobodilne fronte, ustanovljene aprila 1941 v Ljubljani; te uspehe so zaznavali najkasneje od poletja 1942 tudi na

36 Tone Jelen, Hoja za mavrico, Celovec/Klagenfurt 2002; in dt. Sprache: Auf den Spuren der Hoffnung, Klagenfurt/Celovec 2007.

37 Haider 2008 (kot op. 31), 30.

38 Avguštín Malle, Koroški Slovenci in katoliška cerkev v času nacizma, v: Narodu in državi sovražni. Pregon koroških Slovencev 1942 / Volks- und staatsfeindlich. Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942. Ur. Augustin Malle / Valentin Sima, Klagenfurt/Celovec 1992, 85–132.

39 Glej o prisilni izselitvi Brigitte Entner, Deportacija / Deportation, v: Malle 2002 (kot. op. 25), 55–73 in 173–196; Valentin Sima, Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942, v: Narodu 1992 (kot op. 38), 133–209; Malle et al. 2004 (kot op. 24).

Koroškem. OF, zbirališče antifašističnih strank in grupacij v Sloveniji, je napovedala oborožen odpor proti fašističnim okupatorjem ter združitev vseh Slovencev in Slovenk v eni državi. Zdaj se je začelo obdobje, ki ga razumemo kot »bistveni«
odpor koroških Slovencev in Slovenk, to je partizanski boj. Znotraj partizanskega gibanja so obstajale vojaške in politične enote. S pomočjo domačinov, ki so pred letom 1941 pobegnili v Jugoslavijo in se tam priključili OF, je uspelo navezati stike s prebivalstvom in ustvariti politično organizacijsko mrežo na licu mesta. V najkrajšem času pridobili več kot 200 oseb, med njimi precej žensk. Od vsega začetka so bile intenzivno udeležene pri organiziranju krajevnih odborov.⁴⁰ Glavna naloga teh krajevnih odborov je bilo organiziranje podpore odporniškemu gibanju med prebivalstvom. Treba je bilo zagotoviti oskrbo partizanov in partizank, ki so delovali v ilegali. To ilegalno delo so morale opravljati predvsem ženske v legalnosti in to pod veliko psihično in fizično napetostjo. Pot od življenja v legalnosti do ilegalnega dela je bila v mnogih primerih zabrisana. Prehod se ni dogodil vselej zavestno. Koroški Slovenci in Slovenke so živeli v strogo versko dominiranem svetu, kjer je bila močno zasidrana krščanska Caritas. Za mnoge ljudi vprašanja, ali naj podpirajo odpor aktivno ali ne, spočetka sploh ni bilo. Vprašanje po političnih ciljih OF je bilo pogosto drugorazredno, saj so bili tisti, ki so potrebovali pomoč, zakonski možje, bratje, sinovi, sorodniki, sosedje ali prijatelji. Najkasneje po razlastitvah brez odškodnin prisilno izseljenih in zaradi alternative partizanskega gibanja je vedno več mož dezertiralo med dopusti in se priključilo partizanom. Medtem vemo za najmanj 67 moških, ki so dezertirali in se pridružili partizanom. 17 jih je bilo prijatih, zaprtih, deportiranih v koncentracijsko taborišče, postavljenih pred sodišče ali pa so ostali »samo«
priprti. Trije so umrli v zaporu, pet so jih usmrtili, 19 jih je padlo kot partizani, 31 pa jih je preživelo.⁴¹

Medtem ko so možje in moški mladostniki v želji, da podprejo odporniško gibanje, odhajali »v hosto«, so morale ženske v interesu osvobodilnega gibanja ostajati čimdlje doma. Šele če jim je grozila nevarnost aretacije, so lahko šle v partizane. Gibanje je bilo odvisno od njihove podpore iz legalnosti. Če so morale tudi one »v hosto«, je bil spekter njihovih možnosti kar pester: nekatere so prevzele vloge, ki so odgovarjale ženski vlogi, kuhale so, čistile ali negovale ranjence, druge so delale za »tehniko«, torej tisti oddelek, ki je zbiral poročila, pisal in razpečeval poročila in letake za politično delo ali pa so se borile v vojaški enoti. V organizaciji OF je prevladal njihov delež, njihove možnosti napredovanja pa so ostajale majhne.⁴² Če si predočimo že omenjeno hierarhizacijo odpora, naletimo v organiziranem partizanskem gibanju vse tri – med seboj tesno prepletene – elemente: vojaški, politični in civilni odpor z oskrbovalnimi storitvami, brez katerih bi partizanski odpor ne mogel biti tako uspešen. Ta tesna prepletenost dokazuje tudi, kako močno je bilo partizansko gibanje zasidrano med prebivalstvom.

40 Andrej Leben, V borbi smo bile enakopravne. Uporniške ženske na Koroškem v letih 1939–1955, Klagenfurt/Celovec 2003, 14 n.

41 Več o podatkovnem vzorcu glej spodaj.

42 Leben 2003 (kot op. 40), 220.

Poleg partizanskega gibanja, organiziranega v OF, sta bili v Rožu oz. nekoliko bolj zahodno še dve skupini partizanov in partizank, ki sta bili sicer v ohlapnem stiku z OF, a sta operirali samostojno. To so bili tako imenovani partizani na meliščih v bližini Podkloštra ter »Österreichische Freiheitsfront, Gruppe Karawanken« (Avstrijska osvobodilna fronta, skupina Karavanke) pod vodstvom Hansa Richterja, kasnejšega socialdemokratskega župana v Borovljah. V obeh skupini niso bili le Slovenci in Slovenke, temveč tudi zastopniki večinskega naroda. Obe skupini je prav tako podpiralo lokalno slovensko prebivalstvo. V skupini Hansa Richterja je bila tudi že zgoraj omenjena družina Olipitz. Richterjevo ženo Resi so maja 1944 zaprli in jo odgnali v koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Tudi Richterjevo hčer Irmo so zaprli. Skupina okoli Richterja je imela preko Borovljanca Josefa Ribitscha kontakte do skupine partizanov v Treffnu, ki je agirala severno od Beljaka. To skupino so odkrili jeseni 1944. 18. decembra so bili Maria Peskoller, Gretel Jessernig, Rosa Eberhard, Josef Ribitsch, Heinrich Brunner, Erich Ranacher, Valentin Klementin ter Milan Jelič obsojeni na smrt in že 23. decembra v Gradcu usmrčeni. Štirje obtoženci so bili obsojeni na zaporne kazni.⁴³ Pripadniki skupine v Treffnu so bili deloma v neposrednem stiku s KP, prav tako partizani na meliščih pod Dobračem. V Podkloštru je bila relativno aktivna celica KP. Iz te se je spomladi 1944 oblikovala partizanska skupina. Dva člana KP sta pobegnila v neko planinsko koč, da bi ušla pred aretacijo. Njima so sledili delavci iz Podkloštra, ki so se ognili vpoklicem. S pomočjo antifašističnih vojakov v wehrmachtu so prišli do orožja in municije. Kmalu so vzpostavili kontakt tudi do zapadnokoroškega oddelka koroških partizanov in partizank, sodelovali so z njimi, a svoji samostojnosti se niso odrekli. Ta skupina si je zastavila cilj, da bo zavarovala prisilne delavce ter vojne ujetnike Bergwerksunion (Rudniške zveze), ki so hoteli pobegniti in se boriti, ter jih prepeljala čez staro mejo. Ta ubežniška četa je nekaj mesecev delovala brez pripetljajev. Tudi ta skupina je imela enega vojaškega (Hansa Katholniga) in enega političnega vodjo (Klementa Schaschla). Na začetku leta 1945 je bilo v skupini 23 moških in tri ženske. Aprila 1945 so bunker odkrili. Klement Schaschl, njegov 17-letni nečak Heini in Beljačan Bruno Jank so pri tem zgubili življenja. Trije partizani so bili težko ranjeni, a so preživeli.⁴⁴

Odporniško delovanje koroških Slovencev in Slovenk so od vsega začetka brutalno zasledovali, še posebej intenzivno pa potem, ko so se aktivnosti OF razširile tudi po koroških tleh. Nazadnje so razglasili ozemlje južno od Drave za »banditsko področje«, koroški gauleiter pa je dobil daljnosežna opolnomočja. Prvi večji val aretacij je bil že v pozni jeseni leta 1942 in je zajel pribl. 200 oseb, polovica teh so bile ženske. Potem so aprila 1943 izvršili 13 smrtnih obsodb. Mediji so navdušeno praznovali razbitje odpora. Z opozorilom na brutalne posledice je bilo treba držati prebivalstvo v lojalnosti. Zgodilo pa se je ravno nasprotno. Poleg tega je dezertiralo, potem ko so izvedeli za zasledova-

43 Volkswille, 22. 12. 1945, 5 (Weihnacht 1944. Gewidmet der Partisanengruppe Treffen anlässlich des Jahrestages ihrer Ermordung am 23. Dezember); Max Muchitsch, Die Rote Stafette. Vom Triglav zum Hochschwab, Wien 1985, 167–169.

44 Mitteräcker 1963 (kot op. 12), 115–118; Roth 1985 (kot op. 10), 267–274.

nje svojih sorodnikov in prijateljev / prijateljic, vedno več Slovencev. Sledili so novi vali aretacij. Maja leta 1944 so v Rožu in okolici Celovca, pa tudi v Beljaku pozaprli več kot 80 oseb, konec leta 1944 je bilo v Grabštanju naslednjih 50 aretacij. Še v zadnjih dnevih vojne je v Borovljah in okolici prišlo do vala aretacij, ki je zajel 86 oseb. 11 od teh naj bi še konec aprila odpeljali v koncentracijska taborišča. Zmeda ob bližajočem se koncu vojne jih je obvarovala te usode.

Moj prispevek temelji na rezultatih projekta, ki je še v teku in ki se ukvarja z raziskovanjem žrtev nacionalsocializma med koroškimi Slovenci in Slovenkami.⁴⁵ Ob tem so bili zabeleženi podatki skoraj 1.800 oseb, ki so prišli v konflikt z oblastmi zaradi suma odporiškega delovanja, ki so bili pri partizanih, ali pa tistih, ki jih je po vojni Zveza koroških partizanov (ZKP) označila za podpornike. Ta zbirka podatkov vsebuje izseljence, ki so jih aprila 1942 oz. od leta 1944 dalje deportirali z njihovih domov ter jih odvedli v taborišča VOMI le tedaj, če so jih zaprli, postavili pred sodišče ali odvedli v KZ. Upoštevala sem tudi one, ki so »nedvomno« pripadali večinskemu prebivalstvu, a so sodelovali z odporiškim gibanjem koroških Slovencev in so jih zato prav tako zasledovali. Tako na primer družino Zellnig in Käfer, ki so jo obsodili skupaj z družino Ročičjak.⁴⁶ Zbirka podatkov še ni popolna, deloma zato ne, ker še ni vgrajeno vse gradivo, ki je na razpolago, deloma pa zato, ker cele vrste žrtev ni mogoče več identificirati. Često so smrtne žrtve omenjene v aktih le tedaj, če so družinski člani zaradi tega naredili zahtevek za pokojnino ali finančno podporo. Osnovo moje zbirke podatkov tvori povpraševanje po žrtvah v času nacionalsocializma, ki so bile zaprte ali usmrčene, katerega so iniciirali v jeseni in zimi 1945/1946 Slovenci sami. Ti podatki pa se niso ohranili v celoti. Tako manjkajo na primer podlage posameznih občin.⁴⁷ Vprašalnike je uporabljala tudi Zveza politično zasledovanih oz. njena slovenska sekcija, pa tudi prošnje za pokojnino na Jugoslavijo. Vsi ti podatki so v arhivu Slovenskega znanstvenega instituta. Poleg tega sem uporabljala podlage Zveze koroških partizanov ter zbirala informacije iz literature. Tu ne sme manjkati kritična pripomba zaradi virov. V literaturi je vedno govor o listi z imeni 583 »borcev in sodelavcev Osvobodilne fronte«, ki jo je sestavila Zveza nekdanjih koroških partizanov.⁴⁸ Ta lista pa vsebuje, kakor so pokazale moje rešerše, le tiste moške in žene, ki so preživeli konec vojne.

Od evidentiranih je 68 % moških in 32 % žensk. Skupno jih je bilo 70 odstotkov samih v partizanskem gibanju ali pa so ga aktivno podpirali. Skoraj 60 odstotkov jih je bilo vsaj nekaj dni zaprtih. Skoraj 30 odstotkov ni preživelo naporov v odporiškem gibanju, zapora ali internacije ali pa so jih po aretacijah ustrelili. 21 odstotkov umrlih je bilo žensk in 10 odstotkov jih je bilo rojenih šele po 1. januarju 1926, najmlajša žrtev je bila stara šele nekaj mesecev. Vsega

45 »Wer war Klara aus St. Philippen/Šentlipš?«. NS-Opfer unter den Kärntner SlowenInnen. Ein Gedenkbuch. – Ta projekt sofinancirata Sklad za bodočnost ter Nacionalni sklad Republike Avstrije.

46 Gl. prispevek Tatjane-Malle-Koncilia v tem zborniku.

47 ASZI, Fond C: OF, Fasc. VII, Masovne organizacije, mapa 3: Zveza slovenskih izseljencev.

48 Gl. npr. Rausch 1979 (kot op. 9), 82.

skupaj so deportirali v koncentracijska taborišča 289 moških in 131 žensk, tudi tu jih je bilo 10 odstotkov rojenih šele po 1. januarju 1926. Najmlajša dva sta bila ob deportaciji stara 13 let. Skoraj polovica, 49 žensk in 157 moških, ni preživelo koncentracijskega taborišča. Presenetljivo visok je delež žensk med aktivisti v odporu. Christl Wickert je v 1990ih letih raziskala gradivo gestapovske centrale v Düsseldorfu in navedla približno 15-odstoten delež žensk, pri čemer je bil delež politično motiviranih žensk celo samo med 5 in 10 odstotki.⁴⁹

Koroški Slovenci in Slovenke so s svojim odporom vezali ne ravno nepomemben del vojaških enot hitlerjanske Nemčije. Realistične ocene izhajajo iz števila 7.000–10.000 oboroženih, ki so jih vezali partizani in so zato manjkali na frontah. Njihovo delovanje je bil pomemben gradbeni kamen pri obnovi republike Avstrije in pri pridobitvi popolne suverenosti z državno pogodbo leta 1955. A kmalu je bil njihov prispevek pozabljen, prav tako njihove žrtve, na Koroškem so jih celo uradni reprezentanti dežele označevali za »sovražnike Koroške« ter jih kriminalizirali, kot leta 1995 tedanji namestnik deželnega glavarja Karl-Heinz Grasser.⁵⁰ Tako do danes ni nobenega spomenika na javnem prostoru, ki bi spominjal na doprinos koroških Slovencev in Slovenk za osvoboditev izpod nacističnega režima leta 1945.

49 Christl Wickert, *Widerstand und Dissens von Frauen – ein Überblick*, v: ista (izd.), *Frauen gegen die Diktatur. Widerstand und Verfolgung im nationalsozialistischen Deutschland*, Berlin 1995, 18–31.

50 *Kärntner Tageszeitung*, 9. 5. 1995, 2 n. (Beispielloser Skandal. Nazi-Opfer als Feinde Kärntens bezeichnet).